

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет права, публічного управління та національної безпеки

**Кафедра економічної теорії, інтелектуальної власності
та публічного управління**

**Кваліфікаційна робота
на правах рукопису**

САВЧЕНКО ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 338.43:332

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**Забезпечення сталого розвитку овочівництва захищеного
грунту, як фактора продовольчої безпеки України**

281 «Публічне управління та адміністрування»

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. М. Савченко

Керівник роботи
Якобчук Валентина Павлівна
кандидат економічних наук, професор

Житомир – 2020

АНОТАЦІЯ

Савченко В. М. Забезпечення сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту, як фактора продовольчої безпеки України. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 – публічне управління та адміністрування. – Поліський національний університет, Житомир, 2020.

Визначено зміст та архітекtonіку системи забезпечення сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту, як фактора продовольчої безпеки України. Здійснено оцінку стану та ідентифіковано проблеми розвитку та потенціалу галузі овочівництва захищеного ґрунту в контексті продовольчої безпеки України. Визначено основні напрямки сталого розвитку вітчизняного ринку овочів закритого ґрунту. Розроблено механізм формування та напрямки удосконалення вітчизняного ринку овочів захищеного ґрунту на основі підвищення ефективності їх виробництва

Ключові слова: продовольча безпека, сталий розвиток, галузь овочівництва, захищений ґрунт, ефективність розвитку, державна підтримка.

SUMMARY

Savchenko V.M. Ensuring sustainable development of vegetable growing of protected soil as a factor of food safety of Ukraine. – Qualification work on the Rights of the Manuscript.

Qualification work to obtain Masters's Degree majoring in 281 – Public Management and Administration. – Polissia National University, Zhytomyr, 2020.

This article establishes the content and architectonics of the system of ensuring the sustainable development of vegetable growing of protected soil as a factor of food safety of Ukraine. This evaluates the condition and identifies the problems of development and potential of the vegetable growing field of protected soil in the context of food safety of Ukraine. The main directions of sustainable development of the domestic market of vegetables on closed soil are identified. The mechanism of formation and directions of improvement of the domestic market of vegetables of the protected soil by means of increase of efficiency of their production is developed.

Keywords: food safety, sustainable development, vegetable industry, protected soil, development efficiency, state support.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ	
ОВОЧІВНИЦТВА ЗАХИЩЕНОГО ҐРУНТУ	8
1.1. Сутність, елементи та основні показники сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту	8
1.2. Фактори сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту.....	10
1.3. Державна підтримка розвитку галузі овочівництва закритого ґрунту: нормативне забезпечення.....	12
Висновки по першому розділу	13
 РОЗДІЛ II. ОЦІНКА РОЗВИТКУ ТА ПОТЕНЦІАЛУ ГАЛУЗІ ОВОЧІВ	
ЗАХИЩЕНОГО ҐРУНТУ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ	
УКРАЇНИ	15
2.1. Оцінка рівня розвитку ринку овочів захищеного ґрунту України	15
2.2. Ефективність розвитку вітчизняного тепличного господарства	20
2.3. Стан та потенціал підприємств великого аграрного бізнесу	22
Висновки по другому розділу.....	27
 РОЗДІЛ III. ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ СТАЛОГО	
РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ОВОЧІВ ЗАКРИТОГО ҐРУНТУ	
..... 28	
3.1. Напрями удосконалення вітчизняного ринку овочів захищеного ґрунту на основі підвищення ефективності їх виробництва	28
3.2. Зарубіжний досвід сталого розвитку ринку овочів закритого ґрунту: імплементация до вітчизняних умов	32
Висновки по третьому розділу	43
 ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	45
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Актуальність. Враховуючи тенденції зміни мікроклімату, природні катаклізми та зміну якісних характеристик ґрунтів, преорітетом для України є розвиток галузі виробництва продукції захищеного ґрунту. В даний час в світі 497,8 тисяч гектарів теплиць. За останні 6 років площа закритого ґрунту в світі виросла на 24 %. За оцінками експертів до 2021 року площа теплиць досягне 750 тисяч гектар [1], тому вирішення проблеми забезпечення продовольчої безпеки із одночасним збереженням та відновленням екології навколишнього середовища є першочерговим завданням цивілізованого світу. Для вирішення цих питань необхідно напрацювати методологію національної продовольчої безпеки, ґрунтуючись на розроблених ФАО підходах [1]. Світове співтовариство стверджує, вирішальним значенням для розв'язання вищевказаних умов має стати інтенсивний метод ведення господарювання, тобто орієнтація суб'єктами господарювання власної діяльності на інноваційний тип розвитку, активного використання науково-технічних розробок та впровадження сучасних агроінновацій [1], тому дослідження сталого розвитку виробництва продукції підприємствами закритого ґрунту буде актуальним.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Багато вітчизняних науковців, серед яких Сєвідова І.О., Лещенко Л.О. [18-19], Галат Л.М. [3], Логоша Р.В. [13], Рудь В.П. [16], Бойко В.О., Бойко Л.О. [2], Сидора В.В. [20], Чайка В.О. [30], М. М. Ільчук [6], Кисляченко М.Ф. [7], прагнули обґрунтувати тенденцію зростання економічної продуктивності в агробізнесі. Ними було розроблено комплекс заходів щодо ефективного використання земельних ресурсів та робочої сили в галузі, збільшення виробництва продукції, вдосконалення організації та управління агробізнесом та державної аграрної політики тощо. Однак недостатньо уваги приділено соціально-економічному розвитку підприємств галузі захищеного ґрунту.

Метою дослідження є обґрунтування напрямів сталого розвитку виробництва продукції рослинництва в галузі захищеного ґрунту, як складової продовольчої безпеки України.

Відповідно до мети роботи були поставлені наступні *завдання* до виконання:

- обґрунтувати теоретично сутність, елементи та основні показники сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту;
- визначити основні фактори сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту;
- розглянути напрями державної підтримки розвитку галузі овочівництва закритого ґрунту, що закріплені у нормативних актах різних рівнів;
- здійснити оцінку рівня розвитку ринку овочів захищеного ґрунту України;
- проаналізувати ефективність розвитку вітчизняного тепличного господарства та тепличних комплексів України;
- визначити основні напрями удосконалення вітчизняного ринку овочів захищеного ґрунту з метою підвищення ефективності їх виробництва;
- на основі аналізу зарубіжного досвіду сталого розвитку ринку овочів закритого ґрунту обґрунтувати можливості його імплементації до вітчизняних умов.

Об'єктом дослідження є процес виробництва та реалізації овочів закритого ґрунту на вітчизняному ринку тепличних овочів.

Предметом дослідження є структура і напрями господарської діяльності підприємств у забезпеченні сталого виробництва і реалізації ними тепличних овочів.

Інформаційною базою дослідження стали праці відомих учених, інформаційно-аналітичні, статистичні збірники та публікації у засобах масової інформації.

Методи дослідження: статистично-економічний; монографічний (вивчення передового досвіду виробництва продукції рослинництва захищеного ґрунту); системний підхід (визначення напрямів розвитку захищеного ґрунту в контексті забезпечення продовольчої безпеки України); абстрактно-логічний.

Публікації. Основні положення роботи опубліковано у 4 наукових працях, а саме:

1. Міненко С. В. Автоматизація екологобезпечної технології поливу рослин прилив-відлив в середовищі захищеного ґрунту / С. В. Міненко, В. М. Савченко // Органічне виробництво і продовольча безпека : [зб. доп. учасн. VI Міжнар. наук.-практ. конф.]. – Житомир : О. О. Євенок, 2018. – С. 263–2

2. Бойко А.І. Проблеми забезпечення надійності технологічного обладнання при вирощуванні продукції захищеного ґрунту в АПК України / А.І. Бойко, В. М. Савченко, В. В. Крот // Технічний сервіс агропромислового, лісового та транспортного комплексів. –2016. –№ 6.–С. 200-2003.

3. Якобчук В.П. Вплив технічного стану культиваційних систем захищеного ґрунтуна продовольчу безпеку України/ В.П. Якобчук, В. М. Савченко//Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-технічної конференції «Крамаровські читання» з нагоди 113-ї річниці від дня народження доктора технічних наук, професора, члена-кореспондента ВАСГНІЛ, віце-президента УАСГН Крамарова Володимира Савовича (1906-1987) 20-21 лют. 2020 р., м. Київ / МОН України, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Національний науковий центр «ІМЕСГ» НААН. – К.: Видавничий центр НУБіП України, 20 – С. 189-191

4. Савченко В.М. Шляхи удосконалення вітчизняного ринку овочів захищеного ґрунту на основі підвищення ефективності їх виробництва/ В.М. Савченко// Збірник тез доповідей VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Перспективи і тенденції розвитку конструкцій та технічного сервісу сільськогосподарських машин і знарядь.» (9-10 Квітня 2020 року)/ Житомирський агротехнічний коледж. – Ж., 2020 – С. 151–153

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці практичних рекомендацій системи забезпечення сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту, як фактора продовольчої безпеки України. Практичні рекомендації будуть впроваджені через групу компаній таких, як ТОВ «Баришівський тепличний комбінат» та ТОВ «Станишівська овочева фабрика» та ТОВ «ДГС-Україна», в діяльності асоціації «Теплиці України», як основного чинника впливу на регулятивну політику відповідних міністерств Кабінету міністрів України .

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із анотації, вступу, основної частини, висновків, списку використаних джерел (37 найменування), 13 додатків (включаючи копії праць). Основна частина містить 51 сторінку комп'ютерного тексту.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ОВОЧІВНИЦТВА ЗАХИЩЕНОГО ҐРУНТУ

1.1. Сутність, елементи та основні показники сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту

Ідеї сталого розвитку з'являються в XVII столітті в країнах західної Європи, де починає активно розвиватися промислове виробництво і особливої актуальності набувають питання раціонального використання ресурсів та зростаючі потреби суспільства. Англійський філософ Джон Івлін в своїх працях вказував на те, що ліси в Англії зникають і необхідно їх відновити. Його німецький сучасник Ганс Карл фон Карловіцах розвиває ідею сталого розвитку в праці «*Silvicultura Oeconomica*» і аргументовано показує необхідність «стійкого» типу лісокористування: люди не повинні рубати більше деревини, ніж виросте [5, с. 24].

Овочівництво захищеного ґрунту – одна з найважливіших і пріоритетних підгалузей рослинництва. Незважаючи на те, що овочівництву захищеного ґрунту належить 5% валового сільськогосподарського продукту України [5], соціальна і економічна значимість розвитку даної підгалузі рослинництва висока, так як овочі є незамінною складовою раціонального і збалансованого здорового харчування людини.

В ринкових умовах сталий розвиток може розглядатися як комплексний узагальнюючий критерій успіху в економіці, тому що саме поняття «сталий розвиток» найбільш повно відповідає інтересам виробників, споживачів, потенційних інвесторів [13, с. 66].

Досліджуючи і аналізуючи теоретичні положення і методичний інструментарій категорії «сталий розвиток» можна виділити загальні риси, що в тій чи іншій мірі поєднують різні підходи, уточнюючи понятійний апарат з урахуванням особливостей ринку овочів закритого ґрунту:

– сталий розвиток ринку – це комплексне поняття, зміст якого визначають процеси, різні за сутністю;

– під стійким розвитком ринку овочів закритого ґрунту слід розуміти мобільну здатність ринку в короткий термін відновлювати і перевершувати параметри співвідношення товарної пропозиції і споживчого попиту, властиві йому в період до початку зовнішнього впливу;

– сталий розвиток ринку овочів закритого ґрунту може здійснюватися тільки через процес створення і використання ефективних технологій (фінансових, енергозберігаючих, трудових, науково-технічних, виробничих), що дозволяють знизити енергоємність продукції, збільшити продуктивність праці, підвищити рівень організаційної культури;

– сталий розвиток ринку овочів закритого ґрунту має бути направлено на збільшення виробництва овочів, що забезпечує цілорічно необхідний і достатній попит і споживання конкурентоспроможної екологічно чистої продукції, доступної для всіх соціальних верств населення;

– сталий розвиток ринку овочів закритого ґрунту може бути сформульовано як стабільне зростання, стійкий до малих і значних економічних, політичних, соціальних шоків, зберігаючи стабільність розвитку в середньостроковому і довгостроковому періодах [30, с. 75].

Важливим елементом для оцінки сталого розвитку ринку овочів закритого ґрунту є виділення видів, елементів і показників, що характеризують дані властивості (Додаток 1).

Вважаємо, що для підвищення сталого функціонування і розвитку українського ринку овочівництва захищеного ґрунту необхідно використовувати найбільш якісні елементи, методи, способи та напрямки розвитку передового зарубіжного досвіду тепличного виробництва. З огляду на це – його всебічне вивчення є необхідною умовою впровадження ефективних інновацій вітчизняної галузі овочівництва закритого ґрунту. Основні зусилля в виробництві овочів будуть направлені на удосконалення технології з ціллю зниження затрат на виробництво, підвищення конкурентоспроможності продукції [2, с. 28].

1.2. Фактори сталого розвитку овочівництва захищеного ґрунту

Економічний аспект сталого розвитку овочівництва закритого ґрунту визначається збільшенням виробництва тепличних овочів, підвищенням їх врожайності, поліпшенням якості продукції і зниженням витрат праці. Він значною мірою залежить від застосування нових прогресивних енергозберігаючих технологій та створення сучасної науково–технічної бази. [8, с. 154].

Виробництво овочів в умовах закритого ґрунту в порівнянні з іншими сільгоспкультурами має свої особливості. Воно в більшій мірі визначається природними і економічними умовами. Від природних факторів (природної родючості ґрунту, безморозного періоду, кількості сонячних днів, опадів) при певному рівні агротехніки і організації виробництва залежать продуктивність праці і врожайність.

Від економічних умов (рівень концентрації і спеціалізації, наявність достатньої чисельності трудових ресурсів, сільськогосподарської техніки, добрив, близькість районів вирощування овочів до місць споживання і переробки, стан і зручність транспортних засобів та ін.) залежать собівартість, якість і ефективність виробництва.

Тепличне овочівництво для отримання продукції вимагає набагато більше витрат, ніж вирощування овочів у відкритому ґрунті. У захищеному ґрунті вище питома вага непрямих витрат: витрат на амортизацію, опалення, освітлення, водопостачання, поточний ремонт теплиць, їх дезінфекцію.

До факторів, що впливають на сталий розвиток овочівництва захищеного ґрунту можна віднести:

1. Організаційно-економічні: рівень концентрації і спеціалізації виробництва, наявність кваліфікованих трудових ресурсів, забезпеченість їх засобами праці, система управління, трудомісткість, рівень технічної оснащеності виробництва, близькість районів вирощування овочів до місць споживання і переробки, стан і зручність транспортних шляхів для перевезення продукції;

2. Технологічні: застосовувана технологія вирощування, підготовка культивацийних споруд до висадки розсади, освітленість і обігрів культивацийних споруд, створення і регулювання мікроклімату, збір врожаю, товарна обробка й реалізація продукції, дотримання технологічних процесів;

3. Природні: кількість сонячних днів у році, безморозний період;

4. Агробіологічні: якість насіння, розсади і субстрату, формування і підв'язка рослин;

5. Ринкові: позиції конкурентів, постачальники ресурсів, споживачі, стан економіки, розвиток НТП, нормативно-правове регулювання галузі.

Сталий розвиток овочівництва захищеного ґрунту в значній мірі залежить від сукупності всіх факторів, що впливають на збільшення врожайності, раціональне використання культивацийних споруд, підвищення рівня рентабельності виробництва і зниження собівартості тепличних овочів [28, с. 602].

Основні напрямки сталого розвитку ринку овочів закритого ґрунту повинні мати інноваційний вектор розвитку, так як саме інновації складають основу розвитку, конкурентоспроможності та ефективного функціонування підприємств овочівництва, сприяють завоюванню великих обсягів на ринках збуту, а також є головною рушійною силою динамічного розвитку виробництва і суспільства в цілому.

Зростаюча роль інновацій обумовлена, по-перше самою природою ринкових відносин, по-друге, необхідністю глибоких якісних перетворень в економіці України з метою подолання економічних проблем і виходу галузі на траєкторію стійкого зростання.

Модернізація і будівництво сучасних теплиць на основі впровадження та використання інноваційних технологій дозволяє знизити витрати на тепло- і енергоносії, що є важливим напрямком більш повного насичення ринку тепличними овочами, значним внеском у імпортозаміщенні овочевої продукції підвищення економічної ефективності.

Таким чином, перед тепличними господарствами України стоїть завдання забезпечення сталого розвитку овочівництва закритого ґрунту, за допомогою підвищення його ефективності на основі використання інноваційних технологічних рішень. Одним з важливих напрямків є виявлення використання резервів зниження енергоємності шляхом здійснення системи технічних, організаційних заходів, спрямованих на вдосконалення процесу виробництва тепличної продукції та споживання енергії.

1.3. Державна підтримка розвитку галузі овочівництва закритого ґрунту: нормативне забезпечення

Розвитку тепличного господарства України сприяло прийняте 31.10.2011 р. розпорядження Кабінету Міністрів України № 1120 «Концепція розвитку овочівництва та переробної галузі». Ним передбачено застосування комплексних заходів з надання державної допомоги, розвитку наукових пошуків, застосування інформаційної й інвестиційної моделі розвитку овочівництва закритого ґрунту. Передбачено також формування експортного потенціалу способом заміни імпортової овочевої продукції і підвищення економічної ефективності галузі. За розрахунком Міністерства аграрної політики та продовольства України, для забезпечення українського ринку ранніми овочами необхідно побудувати до 2020 р. ще 450 га нових теплиць, що дозволить майже повністю відмовитись від імпорту овочевої продукції [7, с. 63].

У Державну програму включено розділ про підтримку овочівництва захищеного ґрунту, в якому передбачені заходи державного регулювання і фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на великотоварному промисловому виробництві, чим мають сприяти сталому розвитку обсягів ринку овочів закритого ґрунту [14, с. 59]. В даний час овочівництво захищеного ґрунту в Україні має наступні заходи підтримки які відображені в Додатку 2.

Проте, не дивлячись на всі заходи, що проводяться з метою підвищення сталого і самодостатнього розвитку ринку овочів закритого ґрунту, він показує нестабільні результати, низьку консолідацію і знаходиться на початковій стадії росту. Внутрішня конкуренція між місцевими виробниками фактично відсутня або виражена дуже слабо [2, с. 23]. Головним конкурентом всіх без винятку промислових теплиць є продукція імпортних виробників.

Вважаємо, що в напрямку розвитку галузі та підтримки вітчизняного виробника, необхідно, вивчаючи зарубіжний досвід з розвитку тепличного господарства провідних країн, впроваджувати інноваційні технології та надати державну підтримку в механізмі їх реалізації, що надасть змогу розвивати ресурсний потенціал тепличних комплексів та підвищувати конкурентоспроможність кінцевого продукту на вітчизняному ринку і ринку ЄС. Для цього нормативні акти, що приймаються у напрямку стратегічного інноваційного розвитку галузі овочівництва закритого ґрунту, повинні стати дієвим механізмом забезпечення продовольчої безпеки, а не декорацією, що супроводжує мнімі реформи, як це спостерігається впродовж 30 років розвитку нормативно-правових актів ринку в аграрній сфері України.

Висновки по першому розділу

1. Овочівництво захищеного ґрунту – одна з найважливіших і пріоритетних підгалузей рослинництва. Незважаючи на те, що овочівництву захищеного ґрунту належить 5% валового сільськогосподарського продукту України, соціальна і економічна значимість розвитку даної підгалузі рослинництва висока, так як овочі є незамінною складовою раціонального і збалансованого здорового харчування людини.

2. Сталий розвиток овочівництва захищеного ґрунту в значній мірі залежить від сукупності факторів, що впливають на збільшення врожайності, раціональне використання культиваційних споруд, підвищення рівня

рентабельності виробництва і зниження собівартості продукції рослинництва захищеного ґрунту.

3. В напрямку розвитку галузі та підтримки вітчизняного виробника, необхідно, вивчаючи зарубіжний досвід з розвитку галузі рослинництва захищеного ґрунту провідних країн, впроваджувати інноваційні технології та надати державну підтримку в механізмі їх реалізації, що надасть змогу розвивати ресурсний потенціал тепличних комплексів та підвищувати конкурентоспроможність кінцевого продукту на вітчизняному ринку і ринку ЄС.

РОЗДІЛ II. ОЦІНКА РОЗВИТКУ ТА ПОТЕНЦІАЛУ ГАЛУЗІ ОВОЧІВ ЗАХИЩЕНОГО ҐРУНТУ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка рівня розвитку ринку овочів захищеного ґрунту України

Україна входить до числа провідних виробників овочевої продукції у світі. Зазначимо, що Україна визнана ФАО (продовольчою сільсько-господарською організацією ООН) перспективним світовим донором продовольства загалом і овочів зокрема [11, с. 49].

На сьогоднішній день овочівництво закритого ґрунту України забезпечує внутрішній ринок плодовоовочевою продукцією на 87%. Згідно з даними Держстату, виробництво продукції у порівнянні з 1991 роком зросло у 2,5 рази. Українські виробники зосередилися на трьох групах продукції. Овочі становлять 79% від загального обсягу виробленого, квіти – 19%, гриби – 2%. Із 562,67 тис тонн овочів, зібраних у 2019 р., огірки становлять 269,9 тис тонн, помідори – 265,15 тис тонн. Причому частка промислових підприємств у обсязі вироблених огірків становить всього 12%, помідорів – лише 21% [23].

Водночас нинішній стан розвитку овочівництва в країні не відповідає сучасним вимогам. Галузь є технічно недорозвиненою, адже, з 5,9 тис га лише 400 га обробляється промисловим способом, лише 280 га площ мають скляне покриття, тоді як в Голландії таких плантацій понад 6 тис га. Сільськогосподарські підприємства в нинішніх умовах постійно відчують недостачу різних засобів виробництва, недосконалість законодавчої бази і, на жаль, політичну та економічну нестабільність в Україні. Все це відповідним чином відбивається на результативності роботи галузі овочівництва [26, с. 95].

За підсумками 2019 р. в Україні функціонує 250 га промислових овочевих теплиць. Минулого року близько 6 га промислових теплиць в Західному регіоні закрились, адже через застарілі технології і відповідно

високу собівартість продукції виробництво овочів виявилось збитковим. Тим часом, в країні відкрились ще близько 8 га сучасних теплиць, де використовують голландські технології і продуктивність майже в 1,5 рази вища.

Українське овочівництво у цілому останні декілька років демонструє позитивну динаміку розвитку. Цьому сприяла низка чинників: добрі погодні умови, застосування новітніх технологій, якісного насіння, засобів захисту рослин тощо. З кожним роком це дає змогу поліпшувати й саму якість вітчизняних овочів та розширювати географію їх вирощування в Україні та експорту за кордон [13, с. 67].

Динамічний і стійкий розвиток овочівництва закритого ґрунту впродовж аналізованого періоду 2010–2019 рр. характеризувався зростанням площі майже вдвічі (Додаток 3).

У цілому по країні забезпечення у спорудах закритого ґрунту (теплиці зимові й весняні) становить 55% до необхідних для задоволення потреб населення.

Розмір площ для вирощування культур закритого ґрунту в Україні за останні 19 років щорічно зростає, за виключенням 2014 року, та станом на 2019 рік склав 6,87 тис. га.

За даними Міністерства аграрної політики, у 2015-му площа введення нових тепличних комплексів орієнтовно складає більше 60 га (31 об'єкт) на загальну суму більше 1,6 млрд. гривень. Тепличні комплекси в Україні в основному, спеціалізуються на вирощуванні овочів – 79%, квітів – 19%, фруктів та грибів – 2%. Скляні теплиці в Україні займають всього 2,8%. Найбільш розповсюдженим типом тепличних комплексів є весняні (плівкові) теплиці (55,6%) та тунелі (41,7%).

З кожним роком в Україну імпортується овочів практично в 1,5-2 рази більше, ніж виробляють українські виробники (Додаток 4а, 4б). Розглядаючи валовий збір овочів усіх категорій господарств, можна зробити висновок, що в Україні протягом досліджуваного періоду переважно виробляються овочі

відкритого ґрунту – в середньому 95%, а овочі закритого ґрунту становлять лише 5%. Якщо порівнювати загальний валовий збір овочів за 2000–2019 рр., то можна побачити, що обсяги виробництва зросли на 41%, а в розрізі способів вирощування овочів валовий збір овочів відкритого ґрунту зріс на 39%, а закритого – на 219% (Додаток 4а, 4б).

Варто сказати, що оцінка імпорту овочів тепличних є певною мірою умовною, оскільки митна статистика окремо не виділяє вказану товарну позицію. Тому для аналізу можна взяти два найбільш поширених види тепличних овочів – помідори та огірки і корнішони.

Найбільш популярними позасезонними овочами в Україні є турецькі томати є томати (рис. 2.1).

Питома вага імпортованих свіжих овочів на українському ринку становить близько 30%, що пояснюється значним попитом на продукцію на внутрішньому ринку (за даними Держкомстату, з 2013-го по 2019 р. імпорт томатів збільшився в 13,1 рази, огірків – у 15 разів і склав в 2019 році 41,2 та 9,1 тис.т відповідно) [5].

Основним і традиційним постачальником помідорів на український продовольчий ринок вже не один рік є Туреччина, питома вага якої у загальній структурі імпорту цієї товарної позиції сягає 95% (рис. 2.2) [15].

Помідори, які надходять із Туреччини, як правило, вирощені в теплицях із дотриманням відповідних чинних у цій країні стандартів якості та безпечності аграрної продукції. Решта імпорту помідорів надходить з Іспанії, Нідерландів та інших країн світу, де також дотримуються відповідних стандартів якості та безпечності продовольчої продукції

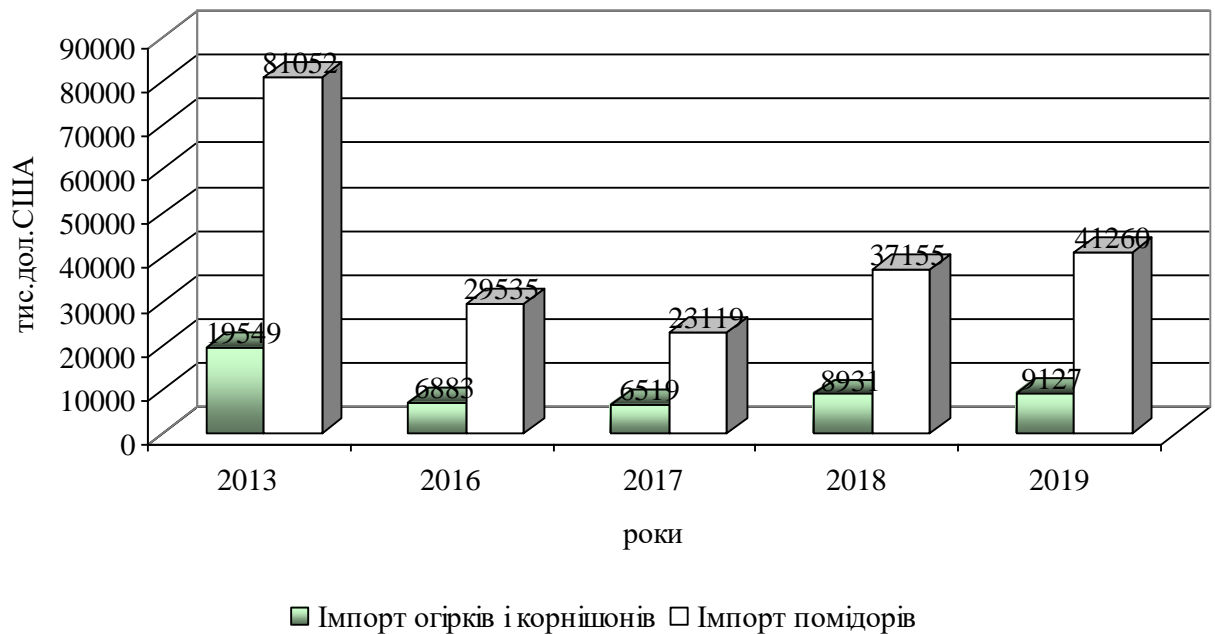

Рис. 2.1. Сумарний обсяг імпорту та експорту огірків та помідорів до України (тисяч доларів США)

Джерело: [15]

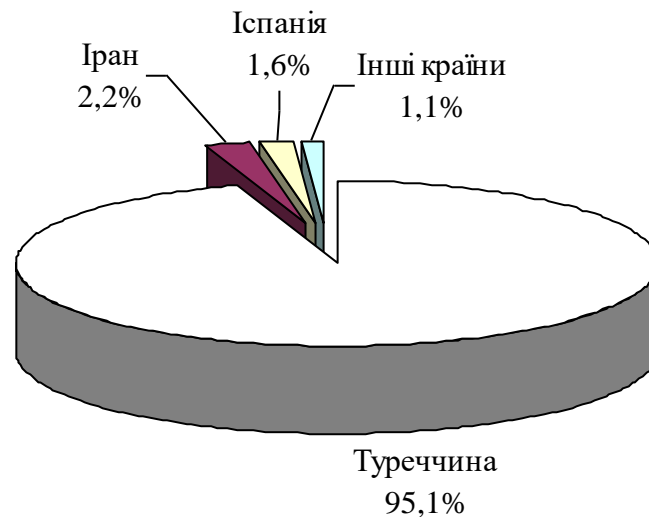

Рис. 2.2. Основні країни-імпортери огірків і корнішонів до України у 2019 р.

Джерело: [15]

Незначна частка імпорту цієї товарної позиції надходила з Ірану та Іспанії і становила менше 4% [15].

Вітчизняне виробництво тепличних овочів за останні роки зросло до 500–600 тис. т у рік, що становить майже 6% від загального їх обсягу разом з

овочами відкритого ґрунту (табл. 2.1). У структурі виробництва майже 50% припадає на огірки та корнішони, 45% – на помідори та решта – на інші види овочів.

Таблиця 2.1

**Динаміка виробництва культур овочевих закритого ґрунту (тепличних)
в Україні, тис. т**

Роки	Культури овочеві	з них		
		Огірки та корнішони	Помідори	Інші овочі
2005	236,8	123,2	106,6	7,0
2010	276,5	131,2	134,1	11,2
2011	375,9	181,7	173,4	20,8
2012	398,0	196,3	178,5	23,2
2013	424,6	195,8	184,4	44,4
2014	505,3	245,4	214,8	45,1
2015	481,1	221,5	207,4	52,2
2016	590,5	283,0	261,3	46,2
2017	546,7	275,4	241,3	30,0
2018	562,7	270,0	265,1	27,6
2019	549,2	н.д.	н.д.	н.д.

Джерело: [15]

Таким чином, основними трендами на ринку тепличних овочів останніми роками стало зростання частки продукції вітчизняного виробництва, а також розширення її асортименту. Якщо раніше здебільшого в теплицях вирощували огірки і помідори, то сьогодні різні види овочів – спаржу, капусту, салат. Загалом господарства всіх категорій і форм власності вирощують у закритому ґрунті близько 35 різних видів овочевих культур.

Прогнозовано у сезоні 2020/21 рр. відбудеться суттєве скорочення виробництва огірків і томатів закритого ґрунту через фінансову скруту підприємств та коронавірус, що охопив весь світ.

Досі найбільшою експортною втратою України є російський ринок свіжих овочів. Однією з пріоритетних стратегій сільськогосподарського виробництва є нарощування експортного потенціалу галузі овочівництва, яка за певних умов може розвиватися досить ефективно. Сусідство з одним з найбільших світових ринків збуту, країнами ЄС, і діюча зона вільної торгівлі

з цим регіоном можуть стати одним з головних стимулів для розвитку плодощового експорту з України.

2.2. Ефективність розвитку вітчизняного тепличного господарства

Ефективність тепличного агробізнесу може бути оцінена в порівняльному аналізі врожайності вирощування за структурою та продукції та у розрізі існуючих категорій господарств.

В останні роки спостерігається неухильне зростання врожайності овочів. Водночас урожайність овочів закритого ґрунту є, безумовно, вищою: майже у сім разів від рівня врожайності овочів відкритого ґрунту. У 2019 р. середній рівень урожайності овочів закритого ґрунту був 1241,5 ц /га (Додаток 5).

Різниця середньої урожайності вирощування овочів закритого і відкритого ґрунту в різні роки становила від 4 до 8 разів. Зокрема, середня урожайність вирощування овочів закритого ґрунту у 2019 р. сягала 93,36 т/га, тоді як овочів відкритого – 21,42 т/га, тобто майже в 4,4 рази була вищою. Водночас, у динаміці протягом окремих років спостерігається зниження вказаної різниці. Зокрема, якщо у 2005 р. різниця в урожайності вирощування овочів закритого і відкритого ґрунту була в 7,8 рази, то у 2015 р. – 5,4; у 2016 р. – 4,9; у 2017 р. – 4,5; у 2018 р. – 4,7; у 2019 р. – 4,4.

Завдяки високій кратності урожайності вирощування овочів тепличних порівняно з овочами відкритого ґрунту ефективність їх вирощування є доволі високою. На основі економічної оцінки й експертного аналізу можна також стверджувати, що овочівництво закритого ґрунту є досить прибутковим напрямом агробізнесу, оскільки забезпечує за умов дотримання технології інтенсивного вирощування і сприятливої ринкової кон'юнктури максимальний дохід на 1 га від 1 млн. грн. та вище.

У структурі витрат за вирощування овочів закритого ґрунту близько 60% припадає на прямі матеріальні витрати, в тому числі 7% на насіння, 10% на мінеральні добрива, 1,5–2,0% на паливо і мастильні матеріали та до 40% на

решту матеріальних витрат. Що стосується оплати праці, це майже 18%, відрахування ЄСВ – 4%, амортизація – 6%.

Досвід багатьох господарств свідчить, що інвестиції у тепличний бізнес із вирощування овочів є економічно вигідним напрямом та виправдовують значні початкові витрати. Завдяки високій урожайності тепличних овочів і ринковому попиту на вказану продовольчу продукцію та високих реалізаційних цінах, зумовлених сезонним характером їх виробництва, інвестиції окупляються у середньостроковій перспективі [15].

Поглиблений аналіз структури вирощування овочів закритого ґрунту відображений у Додатку 6, за даними 2019 р., показав, що найбільші площі знаходяться у групі «Овочі плодові» – 5523,2 га, або 91,6% до загального підсумку. До цієї групи входять огірки та корнішони – 3007,5 га, помідори – 2406,9 га, перець стручковий солодкий – 100, га, а також інші їх види.

Значні площі відводяться у групі «Овочі листкові та стеблові» – 399,1 га. Зокрема, під різні види капусти – 341,1 га, овочі зелені – 49,5 га.

У сільськогосподарських підприємств у 2019 р. обсяги реалізації овочів збільшились на 19,3% в порівнянні з 2015 р., собівартість продукції підвищилась на 24,5%, а середні ціни реалізації зросли на 88,9%, що призвело до значного зростання прибутку та рівня рентабельності, що свідчить про розвиток галузі (Додаток 7).

Одним із найближчих за часом актуальних завдань галузі є освоєння сучасних передових технологій та вихід на показники вартості одиниці продукції на рівні провідних країн світу. Найбільшу питому вагу у виробничих витратах (собівартості продукції) підприємств склали матеріальні витрати – 77%, оплата праці – 13%, амортизаційні відрахування – 4%, відрахування на соціальні заходи – 2%, та інші витрати (4%). Серед матеріальних витрат найбільшу частку (70%) формували витрати на насіння. Економіка галузі характерна тим, що досягнуті витрати на виробництво овочів в ОГН в 1,5-2,0 разів вищі ніж у с.-г. підприємствах через неефективне використання ресурсного потенціалу, низький рівень комплексної механізації

виробничих процесів і організації виробництва, відсутність інноваційних розробок і механізації у масових виробничих процесах. В ОГН при вирощуванні овочів у структурі витрат левову їх частку становить ручна праця, що зумовлює високу трудомісткість.

2.3. Стан та потенціал підприємств великого аграрного бізнесу

Як було зазначено вище, особливістю галузі є те, що великий аграрний бізнес до останнього часу сконцентрувався лише у сегменті діяльності тепличних комбінатів, які забезпечують виробництво овочів закритого (захищеного) ґрунту. Спеціалізовані підприємства закритого ґрунту (тепличні, парниково-тепличні комбінати, овочеві фабрики) фактично цілий рік вирощують і реалізують на внутрішньому і зовнішньому ринку овочеву продукцію. Виробництво овочів при цьому засноване на індустріальних технологіях із застосуванням засобів автоматизації, у т. ч. для виконання виробничих процесів, подачі води, регулювання мікроклімату, стерилізації ґрунту тощо. Така овочева продукція орієнтована на споживання у позасезонні періоди. Територіальне розташування таких господарств продовжує залишатися орієнтованим на великі міста.

Перше тепличне господарство на теренах України з'явилося у 1946 р. у м. Києві (сьогодні продовжує працювати під назвою «Київська овочева фабрика»). На початку 1990-х рр. виробничі потужності цього господарства склали близько 800 га скляних теплиць і близько 2 тис. га – плівкових. До 1991 р. в країні функціонувало близько до 900 господарств із зимовими теплицями і майже 5 тис. – плівковими. Характерною особливістю розвитку цього сегменту виробництва стало різке скорочення діяльності по мірі формування ринкових відносин, що може бути пояснене різким зростанням цін на ресурси (в першу чергу – енергоресурси) на фоні відсутності достатніх ринків збуту та погіршення платоспроможного попиту населення у країні та пострадянському просторі загалом. Звідси більшість тепличних комбінатів стали банкрутами, а плівкові споруди у колишніх колгоспах, радгоспах були

фактично повсемісно знищені. У Київській обл., де працювало 5 великих тепличних комбінатів, на разі залишився лише один [13, с. 76].

Відновлення галузі спостерігаємо з початку 2000-х рр., коли фіксується зростання інвестиційної привабливості сільського господарства, зростали ціни на продовольство у світі та Україні, було накопичено перші капітали в країні та з'явилися об'єкти, можливі до капіталізації з відносно незначними трансакційними витратами (після масового реформування колишніх колгоспів і радгоспів внаслідок відомого Указу Президента у 1999 р.). Позитивна динаміка у галузі закритого ґрунту в Україні фіксується з 2003 р.; склавши у 2011 р. показник у 398,0 тис. т., у 2019 р. було досягнуто виробництва 598,3 тис. т.

До профільної Асоціації «Теплиці України», яка була створена групою підприємств галузі виробництва продукції захищеного ґрунту у 2001 р, наразі входить понад 20 підприємств галузі виробництва продукції рослинництва захищеного ґрунту. В Україні нині функціонують біль ніж 70 тепличних комбінатів різної форми власності, найбільші з яких розташовані довкола великих міст – ПрАТ «Комбінат «Тепличний», ТОВ «Сотеко» (Сокаль, Львівська обл.), ТОВ ТК «Дніпро», ТОВ «Баришівська овочева фабрика» (Київська обл.), ТОВ «Кременчуцька овочева фабрика», ТОВ «Станешівська овочева фабрика», ТОВ «DF Agro», ТОВ «Уманський тепличний комбінат», ТОВ «ТК «Дніпровський» (Каменське, Дніпропетровської обл.) та ін. Структура виробництва у розрізі діяльності найбільших суб'єктів ринку захищеного ґрунту відображено у Додатку 9. Великі тепличні комбінати переважно вирощують овочі у скляних теплицях загальною площею від 6,0 га.

Сучасний стан овочівництва закритого ґрунту в Україні характеризується як етап виходу з економічної кризи із подальшим помірним розвитком. Було побудовано більше 100 га нових сучасних теплиць, реконструйовано 97% старих споруд. Активно впроваджуються новітні технології, завдяки яким різко зросла урожайність, особливо за 2011-2016 рр.

(від 20 до 35 кг/кв.м). Станом на початок 2019 р. в Україні працювало близько 600,0 га зимових теплиць, з яких 250 га – це т. з. промислові овочеві теплиці. В галузі постійно відбуваються процеси закриття старих теплиць та відкриття нових із загальною позитивною динамікою і вищими щонайменше у 1,5 разів продуктивністю та ефективністю.

Лише 2,8% існуючих на сьогодні в Україні теплиць скляні, 41,7% – полікарбонатні, тоді як 55,5% – плівкові або тимчасові [1].

Великі вітчизняні тепличні комбінати переважно вирощують овочі у скляних зимових теплицях загальною площею від 6,0 га, де вихід продукції становить приблизно 35-40 кг/кв.м. Значно дешевшим є виробництво овочевої продукції у плівкових теплицях з продуктивністю близько 20 кг/кв.м.

Проте, існує ряд причин які зумовлюють обмеження розвитку цієї галузі овочівництва. Наприклад, за даними обстеження найбільшого підприємства цього сектору по Вінницькій обл. ТОВ «Украфлора-Вінниця», до проблемних аспектів слід віднести великі енергетичні витрати природного газу і електроенергії (витрати на опалення становлять більше 60% собівартості), недостатній технологічний рівень і, як наслідок, продуктивність виробництва, часто – фізично й морально застарілі споруди й обладнання, неефективна і затратна організація праці, низький рівень маркетингових досліджень та прогнозів ринку збуту готової овочевої продукції. Разом із тим слід підкреслити, що стан підприємств даної групи дуже різниться – достатньо потужною є група підприємств, наприклад Уманський тепличний комбінат (Черкаська обл.) та ін., які можна віднести до аналогів ефективності світового рівня.

Тепличне овочівництво вимагає підвищених витрат. Результуючим фактором для розвитку тепличного господарства є чітка політика Держави, щодо залучення необхідних інвестицій для модернізації старих і будівництва нових теплиць. Капіталовкладення в модернізацію скляної теплиці площею 10000 м² в середньому складають приблизно 250 тис. Євро, а інвестиції в

будівництво 10000 м² в середньому складають 800 тис. Євро. Суперечлива інформація дозволяє, тим не менше, стверджувати про тенденції зростання ролі іноземного капіталу у діяльності цього сектору овочівництва (на відміну від всіх інших).

З огляду на вище зазначені особливості організації бізнесу, ринок овочів закритого ґрунту характеризується як ринок олігополії, на якому представлені декілька потужних виробників овочевої продукції, частка яких коливається в межах від 13 до 29% (Додаток 7).

Так, до п'ятірки найбільших виробників овочів закритого ґрунту (за чистим прибутком у 2019 р.) ввійшли: «Західний Буг» (1070 млн грн), «Уманський тепличний комбінат» (405 млн грн), «Органік Системс» (368 млн грн), комбінат «Тепличний» (367 млн грн) та агрофірма «Роднічок» (347 млн грн) [1].

Характерною особливістю даного сегменти ринку та виробничої підсистеми стали підвищені вимоги до якості та асортименту продукції, що реалізуються здебільшого через постійно зростаючу мережу супермаркетів. Хоч обсяги експорту овочевої продукції в останні роки і зросли (доказом чого служить рекордний експорт тепличних огірків і томатів до ЄС у 2018 р.), тим не менше, проблеми збуту можуть бути віднесені у цьому секторі овочівництва до пріоритетних. Негативною тенденцією стало неочікуване зростання в останні роки імпорту цього асортименту продукції (до більш ніж 30 тис. т. щорічно). У 2019 р. українські тепличні овочі продавалися в основному у Польщу та країни Балтійського регіону, оскільки в цих країнах не вимагалася обов'язковість міжнародного сертифікату. Тим не менше, для того, щоб розширити географію поставок овочевої продукції в рамках ЄС, бізнесу необхідно провести відповідну сертифікацію.

У 2019 р. переважна частка (93%) з 6,87 тис. га закритого ґрунту, використовувалася для вирощування томатів і огірків, решту – під перець солодкий, баклажани, салатні та зеленні культури. Враховуючи тенденції розвитку вітчизняного і світового ринку овочевої продукції, спеціалізація

вітчизняних тепличних комплексів сформувалася наступним чином: овочі – 79%, квіти – 19%, гриби – 2%. Основні види овочів, які вирощують у зимових скляних теплицях великих тепличних господарств, це – огірки, томати, солодкий перець, баклажан, салатні культури і зелені культури (кріп, петрушка, базилік, коріандр). У весняних плівкових теплицях і парниках, які характерні в основному для господарств населення, вирощують більш розширений асортимент овочевих культур: томати, огірки, кабачки, солодкий перець, баклажан, диня, кавун, салат, кріп, петрушка, селера, столові буряки, рання капуста, ревінь, щавель тощо. В середньому по Україні урожайність томатів становила 17,5 кг/кв.м, а огірків – 14,5 кг/кв.м, хоча показники окремих підприємств досягають 60 кг/кв.м, що є рівнем (і навіть перебільшує) найбільш ефективних господарств у світі.

Таким чином, слід підкреслити той факт, що великий аграрний бізнес в овочівництві Україні трансформувався у сегмент закритого ґрунту, передусім щодо експлуатації великих тепличних комплексів. Жодних інших прикладів побудови олігархічних ринкоутворюючих структур у вітчизняному овочівництві досі не зафіксовано. За всіма тенденціями з початку 2000-х рр. цей сектор набув яскраво вираженої позитивної динаміки, обумовленою впровадженням сучасних технологій та зростанням внаслідок цього продуктивності. Основу цього процесу становила, тим не менше, сприятлива кон'юнктура світових цін та певна відкритість зовнішніх ринків для цього сегменту продукції. У ряді випадків можна стверджувати про досягнення світового рівня ефективності бізнесу. Подібне могло бути забезпечене лише на основі концентрації достатньо значного капіталу, як правило, вітчизняного і сформованого у неаграрній сфері.

Обмеженнями галузі є знову ж таки низька купівельна спроможність внутрішнього попиту, ризики і складнощі виходу на зовнішні ринки, висока залежність ціни від собівартості та, відповідно, енергоємності виробництва.

Відповідно стимулювання і лобіювання інтересів даного групи бізнесу полягають у перспективах макроекономічних рішень із здешевлення енергоносіїв та відкриття нових ринків.

Висновки по другому розділу

1. Нинішній стан розвитку овочівництва в країні не відповідає сучасним вимогам. Галузь є технічно недорозвиненою, адже, з 5,9 тис га лише 400 га обробляється промисловим способом, лише 280 га площ мають скляне покриття, тоді як в Голландії таких плантацій понад 6 тис га. Виробники продукції захищеного ґрунту в нинішніх умовах постійно відчувають недостачу різних засобів виробництва, недосконалість законодавчої бази і, на жаль, політичну та економічну нестабільність в Україні.

2. Питома вага імпортованих свіжих овочів на українському ринку становить близько 30%, що пояснюється значним попитом на продукцію на внутрішньому ринку (за даними Держкомстату, з 2013-го по 2019 р. імпорт томатів збільшився в 13,1 рази, огірків – у 15 разів і склав в 2019 році 41,2 та 9,1 тис.т відповідно)

3. Різниця середньої урожайності вирощування овочів закритого і відкритого ґрунту в різні роки становила від 4 до 8 разів. Зокрема, середня урожайність вирощування овочів закритого ґрунту у 2019 р. сягала 93,36 т/га, тоді як овочів відкритого – 21,42 т/га, тобто майже в 4,4 рази була вищою.

4. Обмеженнями галузі є знову ж таки низька купівельна спроможність внутрішнього попиту, ризики і складнощі виходу на зовнішні ринки, висока залежність ціни від собівартості та, відповідно, енергоємності виробництва. Відповідно стимулювання і лобіювання інтересів даного групи бізнесу полягають у перспективах макроекономічних рішень із здешевлення енергоносіїв та відкриття нових ринків.

РОЗДІЛ III. ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ НАПРЯМІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО РИНКУ ОВОЧІВ ЗАКРИТОГО ҐРУНТУ

3.1. Напрями удосконалення вітчизняного ринку овочів захищеного ґрунту на основі підвищення ефективності їх виробництва

Сучасний стан вітчизняної і світової економіки характеризується наявністю стійких кризових явищ і процесів, зростанням безробіття, зниженням купівельної спроможності широких верств населення і, як наслідок, рівня життя в цілому. В результаті темпи зростання ринку овочів закритого ґрунту сповільнилися, але продовжують зберігати позитивну динаміку. З огляду на високу соціальну значущість продукції овочівництва, є всі підстави припускати подальше збільшення ємності ринку, в першу чергу, на основі розвитку вітчизняного виробництва, підвищення конкурентоспроможності підприємств галузі.

Ефективність овочівництва в умовах закритого ґрунту в значній мірі залежить від сукупності факторів (організаційно-економічних, технологічних, природних, агробіологічних, ринкових). Нині основним фактором інтенсифікації виробництва овочевої тепличної продукції є науково-технічний прогрес, який безпосередньо впливає на ефективність виробництва продукції в галузі і має розвиватися з урахуванням екологічного чинника.

Споживання свіжих овочів Україні характеризується сезонністю. В середньому, українець споживає 1 центнер овочів щорічно. У Європі цей показник в 1,6 рази вище, а лідером з тепличного виробництва є Нідерланди. У цій країні 60% теплиць відведені під вирощування квітів (в Україні цей показник становить 19%), в нашій же країні 79% теплиць відведені під вирощування овочів, а 21% займають гриби і фрукти [17].

На сьогодні рівень задоволення попиту вітчизняними тепличними овочами не перевищує 35–40%. Житель України за рік у середньому споживає 100 кг свіжих овочів, що становить лише 14% його

раціону харчування. Це на 20% менше, ніж рекомендує Всесвітня організація охорони здоров'я. Свіжу рослинну їжу рекомендується споживати протягом усього року [9].

Основними причинами недостатнього рівня споживання тепличних овочів є занадто високі ціни і часто низька якість продукції в роздрібній торгівлі. Проблема підвищення забезпеченості населення свіжими овочами в зимовий період може бути вирішена, перш за все, при збільшенні виробництва овочів в тепличних підприємствах на основі інтенсифікації, поліпшення наукового забезпечення галузі та будівництва нових тепличних комплексів.

Одним з основних факторів, що впливають на депресивний стан галузі і недостатні темпи приросту виробництва овочевої продукції в Україні, є тривала орієнтація на імпорт. У результаті овочівництва захищеного ґрунту розвивається за інерційним сценарієм і не здатне відповідати вимогам ринку, спостерігається висока імпортозалежність галузі. Збільшення обсягів поставок овочів з віддалених регіонів світу призвело до підвищення цін на окремі види продукції. Підвищення цін на добрива, техніку, насіння, які мають переважно імпортне походження, подорожчання кредитів істотно ускладнили ситуацію.

Спостерігається значне скорочення обігових коштів у товаровиробників. Має місце нестача виробничих і переробних потужностей, логістичних центрів, сховищ, що приводить до втрат частини вітчизняної продукції овочівництва. Таким чином, розвиток овочівництва захищеного ґрунту і ринку овочів в цілому супроводжується комплексними проблемами, в тому числі інфраструктурного характеру.

Сьогодні в нашій країні реалізація виробленої овочевої продукції головним чином здійснюється за прямими зв'язками. У цих умовах, виробник повинен сам вивчати попит, організовувати рекламу і внаслідок цього збільшувати собівартість, а отже і ціну на продукцію, тоді як в економічно розвинених країнах створені системи великої оптової торгівлі

через оптові продовольчі ринки, і оптовий покупець гарантує збут продукції на економічно сприятливих умовах і навіть може бути інвестором виробництва. Втім, навіть у таких непростих умовах ринок овочів в Україні проявляє певну гнучкість, і вітчизняні виробники активно постачають овочеву продукцію в супермаркети, магазини і на оптові ринки [19, с. 47].

Одним з головних факторів, що стримують зростання тепличного господарства, є висока конкуренція на ринку. Імпортні виробники пропонують більший вибір овочів і ягід, вирощених у теплицях, які найчастіше виграють і за ціною, і за якістю.

У сільському господарстві, особливо в тепличному виробництві, науково-технічний прогрес охоплює, перш за все, всі фактори інтенсифікації – добриво, полив, сортовий склад, мікроклімат і способи вирощування культур. Однак існуючі традиційні технології обмежують можливості поліпшення виробничих результатів [19, с. 49].

Одним з найбільш ефективних та розповсюджених напрямів тепличного виробництва за кордоном і в нашій країні – вирощування овочів на гідропоніці з використанням досягнень хімії, біології та електроніки. Зацікавленість до цих технологій постійно зростає, оскільки вони надають практиці величезні можливості різкого підвищення врожаїв та якості продукції за значно кращих умов праці [7, с. 62-68.].

З впровадженням у виробництво автоматизованих систем поливу і живлення рослин з'явилася можливість безпідставного вирощування овочів. Результати досліджень і впровадження нових технологій відображають такі переваги гідропонних способів:

- отримання високих і сталих врожаїв з підвищеною якістю продукції;
- зменшення енергоємності на одиницю продукції;
- підвищення продуктивності праці за рахунок виключення трудомістких процесів (пропарювання, обробка, заміна ґрунту та ін.), пов'язаних з використанням ґрунту.

За різними оцінками нині більшість тепличних площ в Україні морально і фізично застаріло і потребує повної заміни. При цьому відзначимо, що продуктивність старих теплиць у 4-6 разів нижче, ніж сучасних. Подальший розвиток галузі не представляється можливим без широкого впровадження інноваційних процесів, використання енерго- і ресурсозберігаючих технологій, оскільки тепличне виробництво відноситься до числа найбільш енергоємних. У середньому витрати на обігрів теплиць складають 40-80% від собівартості продукції. Наприклад, на обігрів 1 га зимових теплиць витрачається понад 200 т умовного палива на рік, тому підвищення ефективності його використання має важливе значення.

Застосування при вирощуванні томатів і огірків різних технологій призводить до різниці в собівартості, рівні рентабельності, виробничих витратах і, в кінцевому рахунку, урожайності з одиниці площі. Введення нових елементів у технологію виробництва в закритому ґрунті сприяє підвищенню ефективності виробництва та забезпечує екологічну безпечність овочевої продукції, що можливо в основному у великих товаровиробників, тобто на підприємствах різної форми власності [7, с. 62-68.].

До перспективних технологій можна віднести і вирощування культур у нетрадиційні терміни і в умовах додаткового освітлення. Зокрема світлокультура огірків, яка передбачає дозування, ритм, склад, інтенсивність світла, за допомогою якого регулюють як фотосинтез, так і прискорене формування, розвиток рослин, є перспективним напрямом для тепличних господарств. По-перше, врожайність при плодоносінні з початку грудня до середини лютого досягає 32—36 кг / м². По-друге, забезпечуються достатній попит на ринку і висока ціна. Завдяки використанню штучного освітлення вдається одержувати кілька урожаїв у рік, що дає можливість скорочувати строки виведення нових сортів [12, с. 209].

У зв'язку зі зростаючими тарифами на електроенергію, нафтопродукти, складнощами з отриманням кредитів в овочівництві необхідні модернізація, технічне переозброєння, освоєння нових технологій, що передбачає

інноваційний шлях розвитку галузі. Впровадження нових технологій (крапельний полив, ресурсозберігаюча технологія, світло-культура, зміна асортименту і впровадження нових гібридів) дає відчутний ефект підвищення рентабельності виробництва тепличних овочів.

Сучасні технології вирощування овочів вимагають постійної підтримки певних режимів мікроклімату в теплицях на основі використання комп'ютерних систем управління технологічними процесами (полив рослин, підживлення добривами, регулювання мікроклімату). Автоматизація систем управління мікрокліматом у захищеному ґрунті дозволяє економити 15–25% тепла при зростанні врожайності, поліпшення умов праці та підвищення загальної культури виробництва.

Споживання продукції овочівництва в захищеному ґрунті на душу населення в даний час в Україні нижче рівня економічно розвинених країн, таких як США, Японія, Німеччина, Франція та ін. Збільшення обсягів продукції овочівництва в позасезонний період можливо за рахунок реконструкції і будівництва тепличних комплексів. Однак цьому перешкоджає ряд проблем, серед яких – висока вартість будівництва нових теплиць, у т.ч. вартість технологічного обладнання, та високі витрати на придбання природного газу і електричної енергії [19, с. 49].

3.2. Зарубіжний досвід сталого розвитку ринку овочів закритого ґрунту: імплементація до вітчизняних умов

Так як функціонування українського ринку в порівнянні з передовими зарубіжними виробниками овочів закритого ґрунту є малоефективним і недостатньо продуктивним, слід проаналізувати зарубіжний досвід і наявні дієві інструменти та методи управління для підвищення стійкості та ефективності вітчизняного ринку захищеного ґрунту.

Всього в світі виробляється 1 млн. тон овочів. Площі під овочами в світі налічують 52 млн. га. Велика частина овочів вирощується у відкритому ґрунті, і тільки 23% (12 млн. га) – в захищеному ґрунті [25].

В Україні виробляється щорічно 9,4 млн. тонн овочів відкритого і закритого ґрунту, по 100 кг овочевої продукції на людину, в той час як в розвинених країнах цей показник вище в 2-3 рази. Наприклад, в Китаї – 450 кг на людину, в Європі – 200 кг на людину. Несприятлива ситуація складається з огляду на те, що вітчизняні виробники овочів мають низький рівень розвитку технологій і насінневої бази, недостатньо оснащені добривами, відчувають нестачу кваліфікованих кадрів. Тепличні конструкції в порівнянні з іноземними виробниками не відповідають сучасним вимогам, що підвищують ефективність виробництва, що, безумовно, позначається на витратах і сталому розвитку ринку.

У *Китаї* виробляється найбільша кількість овочів в світі. На державному рівні розроблена стратегічна програма з освоєння Сибіру, причому китайські виробники овочевої продукції застраховані в Китаї від виробничих втрат в Росії. Рівень державної підтримки в Китаї дозволяє активно просувати на російський ринок продукцію за демпінговими цінами і знижувати рівень рентабельності російських тепличних комбінатів. Особливо велика частка тепличної китайської продукції у Сибіру і на Далекому Сході. Наприклад, в Сибірському федеральному окрузі щорічно на площі 5000 га в плівкових теплицях китайцями вирощуються огірки і помідори при середній врожайності – 10 кг / м² (в той час як середня врожайність тепличних культур в Росії становить: огірок – 32 кг / м², помідори – 37 кг / м²). Але навіть при такій низькій врожайності (але високих обсягах виробництва і низькій собівартості), без застосування передових технологій, модернізації технологічних процесів та реклами, іноземні виробники залишаються конкурентоспроможними учасниками російського ринку. Вони активно використовують насіння з ГМО, підгодівлю від захворювань рослин, добрива

з нітратами, пестицидами і гербіцидами. Турецькі і китайські овочі і фрукти мають перевищення по нітратам у 55-65 разів [21, с. 25].

Враховуючи тенденції зміни мікроклімату, природні катаклізми та зміну якісних характеристик ґрунтів, пріоритетним для України є розвиток галузі виробництва продукції захищеного ґрунту. В даний час в світі 497,8 тисяч гектарів теплиць [1]. За останні 6 років площа закритого ґрунту в світі виросла на 24 %. За оцінками експертів до 2021 року площа теплиць досягне 750 тисяч гектар [1].

Площі під теплицями в країнах світу за 2019 р. відображені в Додатку 8. У таких країнах, як Польща, Туреччина, Нідерланди, Фінляндія, Норвегія, Японія, Росія, Білорусія активно ведеться будівництво сучасних тепличних комбінатів.

Країною з найбільш розвиненими і конкурентоспроможними тепличними комплексами є *Нідерланди*. Перші теплиці з'явилися в Нідерландах у 1850 році садити виноград, а в подальшому для овочів і квітів. Сектор тепличного овочівництва вносить неоціненний вклад у розвиток агропродовольчих ринків і експорт Нідерландів. Розвиток ринку овочівництва захищеного ґрунту, починаючи з 1990-х років, формувалося на основі державного регулювання і стимулювання. Організаційно-економічні заходи були сконцентровані на зниженні рівня споживаної енергії, газу, викидів у воду і зменшення використовуваних тепличних площ. У цій країні найвищий показник кількості тепличних площ на душу населення. Площі захищеного ґрунту займають близько 10 000 га. За площами в тепличних господарствах країна посідає перше місце в світі. Урожайність овочевих культур на 40-50% вище, ніж в українських господарствах. На частку голландських овочів припадає 20% в загальній вартості експорту свіжих овочів країн-членів Євросоюзу. Фруктова і овочева продукція, вироблена в країні, задовольняє попит не тільки голландського населення, але і жителів інших країн. Теплиці «голландського типу» відомі в усьому світі, так як є найбільш модернізованими і технологічними. Ефективні конструкторські

рішення і постійне вдосконалення тепличних конструкцій дозволяє залишатися голландським теплицям найбільш продуктивними і ефективними. Голландські теплиці мають найвищу в світі світлопропускну здатність (до 90%), міцність (витримують екстремальні атмосферні опади, протиураганні клеми), економічність (системи опалення на альтернативних джерелах енергії, збір дощової води в жолобах тепличних конструкцій для поливу і т.д.).

Безсумнівною перевагою для обігріву голландських теплиц є величезні поклади гарячих термальних вод, наявних на території Нідерландів, використовуваних для внутрішнього обігріву. А встановлені сонячні колектори навколо теплиць і спеціальні пластини чорного кольору, які поглинають сонячну енергію, дозволяють значно економити ресурси і знижувати собівартість продукції. Дані технологічні і технічні рішення необхідно використовувати і в українській практиці тепличного овочівництва, що може значно підвищити ефективність його функціонування.

Самодостатній і сталий розвиток ринку овочів закритого ґрунту в Нідерландах полягає в тому, що господарюючі суб'єкти ринку повністю забезпечують споживчий попит з урахуванням раціонального використання ресурсів та максимального задоволення потреб населення, зберігаючи конкурентоспроможність і продовольчу безпеку країни, а також експортуючи тепличну продукцію в різні країни світу.

Розвиток тепличного овочівництва субсидується як з коштів бюджету, так і за рахунок дотацій з Євросоюзу. Надання пільгових кредитів під 2% річних строком на 25 років сприяє збільшенню площі і обсягу продукції. Субсидії та пільги уряду Нідерландів включають механізми прискореної амортизації інвестицій в культивацийні споруди, механізми погектарної підтримки.

До сільського господарства в Нідерландах в цілому і рослинництва зокрема завжди застосовувалися передові інноваційні технології. Протягом багатьох років було застосовано безліч інноваційних проектів і державних програм, а інновації в сфері самодостатнього ресурсовикористання,

споживання енергії, викидів парникових газів, водопостачання і раціонального використання тепличних площ завжди мали першочергове значення. Завдяки державній програмі «Перехід до стійкого сільського господарства» в Нідерландах тепличне овочівництво позиціонується як найбільш успішно розвиваючийся сектор [37].

Активний розвиток інноваційних технологій, поширення концепції «управління знаннями» через тісний зв'язок з академічною наукою, інституційні зміни в цілях створення конкурентного ринку інновацій дозволили Нідерландам підвищити конкурентоспроможність продукції та забезпечити сталий розвиток ринку [35].

Особливістю виробництва овочів в захищеному ґрунті є те, що сільгоспвиробники в Нідерландах традиційно обмежували себе у виробництві та концентрували увагу на управлінні технологічними процесами і способах зниження собівартості продукції. Завдяки системі аукціонів сільгоспвиробники не були залучені в процеси торгівлі і прямі продажі. Вся теплична продукція виставлялася на аукціонах, що дозволяло знижувати логістичні витрати. Проте, роль аукціонів в тепличному овочівництві значно зменшилася після того, як відбувся процес об'єднання всіх компаній, що спеціалізуються на аукціонах, в одну велику організацію «The Greenery». В даний час система аукціонів використовується тільки у секторі квітництва. Розпад системи аукціонів в сфері овочів, мабуть, призведе до зниження доходів для виробників, так як їх вплив в логістичному ланцюзі буде ослаблено.

Сектор тепличного овочівництва в Нідерландах впроваджує набагато більше інновацій, ніж інші сектори сільського господарства. Число компаній-інноваторів варіюється від 3% до 10%, що має на увазі застосування підприємцями нових продуктів і процесів в секторі тепличного овочівництва. Крім цього, вдосконалення товару і процесів допомагають поліпшити управління компаніями, їх продажами і поширенням товару (наприклад, контроль якості, відстеження і контроль проходження вантажів по маршруту

доставки), включаючи маркетингову діяльність. Підприємці впроваджують ці нововведення внаслідок розвитку ринку або державних програм. Державне регулювання та додаткові програми підтримки, розроблені урядом, привели до ряду регіональних ініціатив, спрямованих на реконструкцію та введення інновацій в областях тепличного овочівництва [36, с. 17-24].

Так як категорія «сталий розвиток» отримала своє поширення через призму екологічного впливу, коли була опублікована доповідь Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища, сталий розвиток тепличного овочівництва в Нідерландах формувався під впливом концепції раціонального використання ресурсів в інтересах суспільства і майбутніх поколінь. Незважаючи на те, що вже в 1960-х роках були зроблені перші кроки для впровадження в сектор тепличного овочівництва органічних продуктів для захисту рослин, екологічність як частина сталого розвитку була позначена серйозною проблемою тільки в 1980-і роки. Було відомо, що сектор є економічно неефективним, так як на виробництво овочів в захищеному ґрунті потрібно занадто багато пестицидів, води, палива, енергії, що в цілому має згубний вплив на навколишнє середовище. На початку 1990-х років провідні сільгоспвиробники усвідомили, що вони повинні вирішити цю проблему в інтересах суспільства.

В даний час водопостачання, енергія, викиди вуглекислого газу і навколишнє побутове середовище – основні питання на порядку денному сектору тепличного овочівництва в Нідерландах.

Основним каталізатором для виробників тепличних овочів в Нідерландах є державна підтримка, зв'язок з дослідницькими інститутами та раціональне використання ресурсів за допомогою впровадження інновацій в процес виробництва: зниження енерго- і теплоспоживання, зниження викидів тепличних газів, використання напівзакритих теплиць.

Суб'єкти тепличного овочівництва взяли участь в програмі впровадження інновацій «Теплиці, що виробляють енергію». Інновації, розроблені завдяки цим програмам, тестувалися в дослідницьких центрах

тепличного рослинництва в м. Блейсвейк, після чого деякі виробники перейняли їх в своє виробництво. Теплиці, що виробляють енергію, є досить дорогими, тому вони не були прийняті великою кількістю виробників в Нідерландах. Однак в цілому експерименти стимулювали до руху в секторі.

Після створення теплиць, що виробляють енергію, була введена інновація «Нове вирощування».

Європейський Союз розпочав фінансування досліджень і впровадження інновацій в сектор, чим заслужив значуще місце в процесі «управління знаннями». У 1990-х роках держава, сектор, банки, виробники та інженери-розробники теплиць в Нідерландах почали займатися питанням сталого розвитку в тепличному рослинництві і підписали угоду «Glasshouse horticulture and the Environment». У 2011 році до цієї угоди була організована «Платформа самодостатнього тепличного рослинництва» на період 2011-2015 рр. Ця платформа вирішувала відразу кілька питань щодо навколишнього середовища і використання енергії, які були поставлені самим сектором [32].

Колегія виробників рослинництва «Productschap Tuinbouw» зіграла важливу роль у фінансуванні досліджень щодо рослинництва. Велика кількість секторів агропромислового комплексу в Нідерландах має уповноважених виробників (або «productschap» нідерландською мовою), які є комерційними організаціями, що працюють у відповідності до міжнародного права. Ці організаційні платформи забезпечують виробників консультаційної базою. Виробники сільгосппродукції «Productschap Tuinbouw» (фінансуються на 50% сектором і 50% державою) організували платформу для розвитку і поширення знань, в якій проводилися дослідження теплиць і розроблялися проекти нововведень [36].

Найбільш важливою з усіх зроблених державою заходів щодо формування стійкого розвитку ринку тепличного овочівництва в Нідерландах було створення організаційних платформ, які служили місцем для прийняття угод і рішень щодо інноваційних програм і заходів з боку сільгоспвиробників

і приватних осіб. Держава також надала підтримку у вигляді внесення змін до законодавства, фінансування і створення інституційних змін для створення конкурентного ринку інновацій і «економіки знань».

У країнах ЄС будівництво нових теплиць здійснюється за допомогою реалізації державних програм реконструкції та розвитку тепличного овочівництва, так званих Саппард, які фінансуються Європейським банком реконструкції та розвитку. Крім того, наприклад, в *Польщі*, де близько 80% тепличних підприємств є невеликими господарствами площею від 0,5 до 1 га (в порівнянні з українськими підприємствами), виробникам надаються кредити під 1,5-2,5% річних на термін до 25 років, а після завершення будівництва і введення теплиць 50% погашає банк [21, с.25].

В даний час в Україні в захищеному ґрунті вирощують такі культури: огірок, томат, перець, баклажан, зелень, гриби, при цьому більше 90% всіх площ зайнято під томати і огірки. Вітчизняні виробники тепличних овочів обмежують асортимент і вважають за краще вирощувати тільки огірки і томати, вважаючи нерентабельним виробництво інших культур, таких як перець, баклажани. Однак, в таких країнах, як Болгарія, Італія, Іспанія, Японія, Нідерланди, Данія виробництво вищеперелічених культур рентабельне і спостерігається тенденція розширення глибини і ширини асортименту. Наприклад, в європейських країнах глибина асортименту продукції захищеного ґрунту така, що можна спостерігати до 25 найменувань томатів.

Аналізуючи Український і зарубіжний досвід розвитку ринку тепличного овочівництва, слід враховувати ресурсні можливості виробництва овочів, природно-кліматичні можливості, такі, наприклад, як кількість світлових днів у році, кількість сонячних днів у місяці, приплив природного ФАРу (фотосинтетичної активної радіації). Природно-кліматичні умови в Україні, які передбачають значні витрати на тепло і підігрів, а також недосконалість технологій і тепличних конструкцій не дозволяють

підвищити рівень рентабельності виробництва та розширення глибини і ширини асортименту.

Положення українських товаровиробників ускладнюється тим, що на ринку склалася ситуація, яка не дозволяє їм виробляти і реалізувати продукцію за ціною, яка могла б покривати витрати і отримувати прибуток. Незважаючи на те, що врожайність тепличних культур і ціна реалізації підвищуються, середній рівень рентабельності не перевищує 15%, що не дозволяє проводити реконструкцію старих і будівництво нових тепличних конструкцій за рахунок власних коштів через їхню високу капіталомісткість і енергоємність. Інвестиції в нові проекти можуть дозволити собі небагато господарств. Модернізацію виробництва і інноваційний вектор розвитку можуть дозволити великі тепличні господарства, де високий рівень спеціалізації і концентрації виробництва. Наприклад, відсутність рентабельності перцю і баклажанів в невеликих тепличних комбінатах пояснюється тим, що при порівнянних цінах реалізації собівартість виходить на 50% вище, а врожайність на 20-40% нижче, ніж в великих господарствах. Тому ці культури рентабельно виробляти у великих тепличних комбінатах площею понад 20 га.

Так, наприклад, кращі результати середньої прибутковості виробництва овочів в зимових теплицях у 2019 році спостерігалися в великих тепличних комбінатах. До ТОП-5 виробників овочів, баштанних, коренеплодів закритого ґрунту (за чистим прибутком у 2015 р.) увійшли: «Західний Буг» (1 070 млн. грн.), «Уманський тепличний комбінат» (405 млн. грн.), «Органік Системс» (368 млн. грн.), комбінат «Тепличний» (367 млн. грн.) та агрофірма «Роднічок» (347 млн. грн.) [24].

Іноземні виробники активно використовують всі досягнення НТП в овочівництві захищеного ґрунту. Так, наприклад, в Німеччині, Данії, Нідерландах, Франції, Швеції, Бельгії широко застосовують гідропонний спосіб вирощування овочевих культур на штучних субстратах. У Великобританії 80% тепличних огірків і 50% томатів отримують за методом

гідропоніки. Високої врожайності овочевих культур в теплицях на субстраті з мінеральної вати і коковіта (кокосове волокно) домагаються в Голландії – до 120 кг / м² огірків і 80 кг / м² томатів. Голландці планують довести врожайність огірків до 200 кг / м².

В Австралії, Ізраїлі, США отримали широке поширення повністю автоматизовані системи крапельного зрошення, що майже не вимагають витрат праці. Для автоматизації крапельного зрошення в теплицях використовують всі сучасні засоби автоматизації. У Нідерландах в теплицях контроль подачі води і живильного розчину здійснюється за спеціальною програмою комп'ютера. Урожайність томатів в такій теплиці – 325 т / га.

Сталий розвиток ринку зарубіжних виробників овочів направлено на реалізацію, збут, маркетинг, упаковку, що значно впливає на підвищення споживчого попиту і запиту споживачів. Велике значення для успішної торгівлі має тара і упаковка, яка може якісно зберегти продукцію і привернути увагу споживачів. Наприклад, в Європі широко використовується тара для томатів і огірків голландської компанії Beekenkamp, в тому числі складаються пластикові ящики для економії простору при поверненні з магазинів. Вони зберігаються до 10 років, залишаючись міцними, незважаючи на те, що використовуються в торгових мережах всієї Європи. Овочі в такій тарі можуть зберігатися тривалий час. Різноманітні якісні етикетки для овочів італійської фірми Etichettifco LGL є широко затребуваним маркетинговим продуктом, оскільки упаковка грає важливу роль в торгівлі тепличної продукцією. Як показали дослідження, інновації можливі в частині технології виробництва, пов'язаної зі збором та транспортуванням овочів з теплиці до місць упаковки.

Таким чином, сталий розвиток галузі овочівництва закритого ґрунту ЄС забезпечується державною підтримкою у вигляді внесення змін до законодавства, фінансування і створення інституційних змін для створення конкурентного ринку інновацій і «економіки знань».

Проведений аналіз підходів країн ЄС до подолання її проблем в їх аграрному секторі та овочевому ринку зокрема, та вивчення можливості трансформації таких підходів до реалій українського овочівництва дозволив сформулювати потенційну модель змін та трансформацій (рис. 3.1).

Представлені дані дозволяють говорити про закономірність та необхідність стратегічно-інноваційних змін в українському овочівництві захищеного ґрунту.

Завдяки поступовості заходів, компанія може змінитися докорінно. Проте є необхідність дотримуватися основних складових таких змін, а саме:

- організаційної структури компанії;
- інноваційних технологій, за допомогою яких мається на увазі виконати методи трансформації засобів та об'єктів роботи у виробі із зміненими властивостями до вихідних матеріалів. Такі зміни стосуються знань, інструментів, обладнання і способи, що використовуються на підприємстві для виготовлення виробів та послуги;

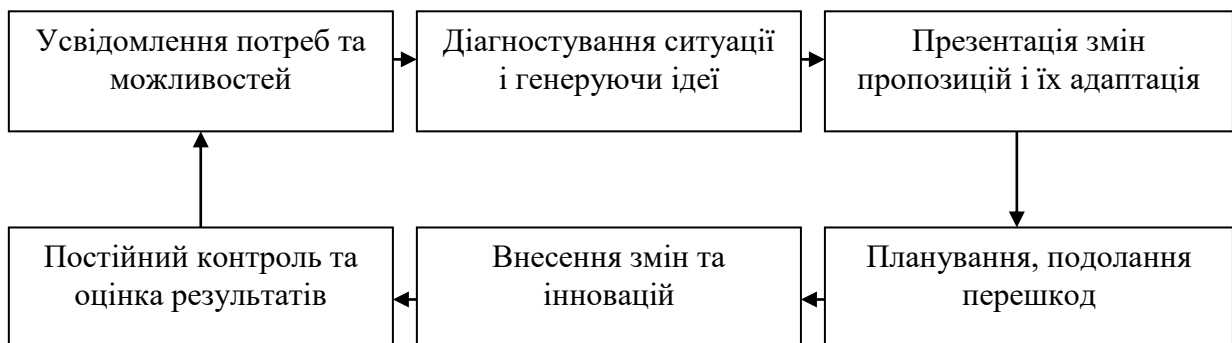

Рис. 3.1. Шестиступенева модель змін та інновацій на підприємстві

Джерело: Складено за: [31] та авторські розробки

– людських ресурсів, зміни стосуються попиту на ці ресурси як у напрямках кількості та якості;

– організаційної культури, де найважливішими є зміни в системі цінностей, стандарти, рейтинги та вірування, які з'єднують членів компанії чи інших організацій [31].

Вважаємо, що існує необхідність впровадження в Україні інноваційної стратегії розвитку овочівництва, оскільки, не зважаючи на виконання прийнятої Кабінетом Міністрів України 31 жовтня 2011 р. № 1120-р Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі, яка передбачала відповідне фінансування з державного бюджету до кінця 2015 р., сьогодні цей напрям потребує прискіпливої уваги та докорінних швидких змін.

Пропонована стратегія представлена у Додатку 5. Отже, у сказане нами вище показало, що галузі овочівництва ЄС та України схожі за багатьма факторами (кліматичними умовами, переліком овочевих культур, які культивуються та вирощуються тощо), при цьому в Україні є об'єктивні переважні фактори (площа – обсяг земель придатних для овочівництва, обсяг та якість людських ресурсів). Одночасно, європейські овочівники досягли значних переваг у порівнянні з українськими саме завдяки впровадженню інноваційних підходів у овочівництві, а особливо в овочівництві закритого ґрунту.

Загалом, з погляду на мінливість ситуації на ринках овочевої продукції світу та України, одним з головніших факторів, котрий впливає на результат впровадження інновацій, є здатність швидко та адекватно реагувати на різноманітні зміни та перешкоди, саме цьому існує необхідність впровадити інноваційну стратегію розвитку овочівництва в Україні, яка включає: дослідницьку, інституційну, технологічну, енергозберігаючу, соціальну та організаційно-стимулювальну складові.

Висновки по третьому розділі

1. Вивчивши закордонний досвід можемо відзначити, що особливістю сталого розвитку іноземних ринків овочів закритого ґрунту є значна державна підтримка сільськогосподарських організацій, яка включає в себе підтримку інновацій і трансляцію «економіки знань», введення мит, санітарні бар'єри, антидемпінгові заходи та штрафи на імпорتنу продукцію.

2. Основні напрямки сталого розвитку ринку овочів закритого ґрунту повинні мати інноваційний вектор розвитку, так як саме інновації складають основу розвитку, конкурентоспроможності та ефективного функціонування підприємств овочівництва, сприяють завоюванню великих обсягів на ринках збуту, а також є головною рушійною силою динамічного розвитку виробництва і суспільства в цілому.

3. Для підвищення сталого функціонування і розвитку українського ринку овочівництва захищеного ґрунту необхідно використовувати найбільш якісні елементи, методи, способи та напрямки розвитку передового зарубіжного досвіду тепличного виробництва.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

В результаті проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки та пропозиції:

1. Виробництво продукції рослинництва захищеного ґрунту є одним із ключових стратегічних напрямків АПК України, який не тільки забезпечує продовольчу безпеку держави, а й постачає сировиною харчову промисловість, що виробляє продукцію для експорту з високою доданою вартістю.

2. Україна входить до числа провідних виробників овочевої продукції у світі. Зазначимо, що Україна визнана ФАО (продовольчою сільсько-господарською організацією ООН) перспективним світовим донором продовольства загалом і овочів зокрема.

3. В АПК України виробництво продукції рослинництва (овочівництво) поділяється на так званий відкритий та захищений ґрунт. У той же час 98,7% валової продукції від загальної площі припадає на овочі відкритого ґрунту, тоді як продукція захищеного ґрунту складає лише 1,3%. Однак відсоток овочів захищеного ґрунту у загальній структурі цих культур за останні роки подвоївся, а врожайність значно перевищує показники відкритого ґрунту.

4. На сьогоднішній день овочівництво закритого ґрунту України забезпечує внутрішній ринок плодовоовочевою продукцією на 87%. Згідно з даними Держстату, виробництво продукції у порівнянні з 1991 роком зросло у 2,5 рази. Українські виробники зосередилися на трьох групах продукції. Овочі становлять 79% від загального обсягу виробленого, квіти – 19%, гриби – 2%. Із 562,67 тис тонн овочів, зібраних у 2019 р., огірки становлять 269,9 тис тонн, помідори – 265,15 тис тонн. Причому частка промислових підприємств у обсязі вироблених огірків становить всього 12%, помідорів – лише 21%.

5. Аналіз стану виробництва овочів свідчить, що вказаний напрям агробізнесу залишається одним із найбільш стійких та перспективних для розвитку в усіх категоріях господарств. Водночас нинішній стан розвитку

овочівництва в країні не відповідає сучасним вимогам. Галузь є технічно недорозвиненою, адже, з 5,9 тис га лише 400 га обробляється промисловим способом, лише 280 га площ мають скляне покриття, тоді як в Голландії таких плантацій понад 6 тис га. Сільськогосподарські підприємства в нинішніх умовах постійно відчують недостачу різних засобів виробництва, недосконалість законодавчої бази і, на жаль, політичну та економічну нестабільність в Україні. Все це відповідним чином відбивається на результативності роботи галузі овочівництва.

6. Вивчивши закордонний досвід можемо відзначити, що особливістю сталого розвитку іноземних ринків овочів закритого ґрунту є значна державна підтримка сільськогосподарських організацій, яка включає в себе підтримку інновацій і трансляцію «економіки знань», введення мит, санітарні бар'єри, антидемпінгові заходи та штрафи на імпорتنу продукцію. Особлива увага приділяється ефективності логістичного ланцюжка між виробником, сортувальником, пакувальником, маркетологом, оптовиком, вантажовідправником і споживачем. Знання та інновації відіграють найважливішу роль в розвитку сектору тепличного овочівництва. Активна взаємодія тепличних підприємств, науково-дослідних структур, банківського і страхового секторів, інженерів-розробників тепличних конструкцій дозволяє досягти стійкого розвитку ринку захищеного ґрунту.

7. Основні напрямки сталого розвитку ринку овочів закритого ґрунту повинні мати інноваційний вектор розвитку, так як саме інновації складають основу розвитку, конкурентоспроможності та ефективного функціонування підприємств овочівництва, сприяють завоюванню великих обсягів на ринках збуту, а також є головною рушійною силою динамічного розвитку виробництва і суспільства в цілому.

8. Для підвищення сталого функціонування і розвитку українського ринку овочівництва захищеного ґрунту необхідно використовувати найбільш якісні елементи, методи, способи та напрямки розвитку передового зарубіжного досвіду тепличного виробництва. З огляду на результати

проведеного дослідження, забезпечення сталого розвитку ринку овочів закритого ґрунту і підприємств можливо за рахунок:

- переорієнтації галузі на інноваційний шлях розвитку;
- залучення додаткових інвестицій для модернізації виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції;
- впровадження інноваційних технологій виробництва овочів закритого ґрунту при використанні досягнень науки і техніки в процесі розробки нових сортів овочів, насінневого і сортового матеріалу, добрив, зрошення та захисту рослин;
- впровадження інноваційної моделі ситуаційного реагування на різноманітні зміни та перешкоди, та інноваційної стратегії розвитку овочівництва в Україні, яка включає: дослідницьку, інституційну, технологічну, енергозберігаючу, соціальну та організаційно-стимулювальну складові;
- взаємодії виробників, наукових організацій і органів державної влади з метою узагальнення передового вітчизняного та зарубіжного досвіду у виробництві продукції захищеного ґрунту і підвищення кваліфікації персоналу вітчизняних підприємств.

Таким чином, перед тепличними господарствами України стоїть завдання забезпечення сталого розвитку овочівництва закритого ґрунту, за допомогою підвищення його ефективності на основі використання інноваційних технологічних рішень. І, тільки комплекс заходів забезпечить сталий розвиток українського ринку овочів закритого ґрунту для забезпечення продовольчої безпеки і реалізації процесу імпортозаміщення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Якобчук В.П. Вплив технічного стану культиваційних систем захищеного ґрунтуна продовольчу безпеку України/ В.П. Якобчук, В. М. Савченко//Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-технічної конференції «Крамаровські читання» з нагоди 113-ї річниці від дня народження доктора технічних наук, професора, члена-кореспондента ВАСГНІЛ, віце-президента УАСГН Крамарова Володимира Савовича (1906-1987) 20-21 лют. 2020 р., м. Київ / МОН України, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Національний науковий центр «ІМЕСГ» НААН. – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2020 – С. 189-191
2. Бойко В.О. Сучасні підходи до визначення поняття «конкурентоспроможність аграрних підприємств» / В.О. Бойко, Л.О. Бойко // Фінансовий простір. – 2019. – №3 (35). – С. 23-31.
3. Галат Л.М. Фактори та тенденції розвитку овочівництва у Херсонській області / Л.М. Галат // Агросвіт. – 2019. – № 22. – С. 9-18.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> <http://agrokraina.com.ua>.
5. Ермаков А.С. Что такое устойчивое развитие / А.С. Ермаков, Д.С. Ермаков // Химия и жизнь. – 2012. – № 11. – С. 24.
6. Ільчук О. М. Державна підтримка сільського господарства в Україні / О.М. Ільчук // Економіка АПК. – 2019. – № 2. – С. 93-98.
7. Кисляченко М.Ф. Еколого-економічні перспективи розвитку овочівництва закритого ґрунту в умовах ринкових відносин в Україні / М. Ф. Кисляченко // Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки. – 2013. – Вип. 23. – С. 62-68.
8. Козловская И.П. Пути повышения экономической эффективности и экологической безопасности тепличного овощеводства: монография / И.П.Козловская. – Минск: БГАТУ, 2019. – С.143.
9. Конкуренція стимулює тепличників до впровадження нових технологій виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://agrotimes.ua/opinion/konkurenciya-stimulyue-teplicnikiv-do-vprovadzhennya-novih-tehnologij-virobnictva>.

10. Котик П.С. Ефективність вирощування овочевої продукції у закритому ґрунті / П.С. Котик, Л.Ф. Бурик // Зб. наук. праць Уманського державного аграрного університету. – 2017. – С. 215–221.

11. Лещенко Л.О. Удосконалення ринку овочів захищеного ґрунту на основі підвищення ефективності їх виробництва / Л.О. Лещенко // Агросвіт. – 2018. – № 17. – С. 48–53.

12. Лищенко М.О. Основні тенденції збуту та формування цін на овочі в Україні / М.О. Лищенко // Економіка і суспільство. – 2016. – Вип. 5. – С. 207-215.

13. Логоша Р.В. Стан та перспективи діяльності овочепереробних підприємств в Україні [Електронний ресурс] / Р.В. Логоша // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2017. – № 3. – С. 64-77.

14. Постоєнко К.І. Особливості державної підтримки розвитку продовольчого ринку в сучасних умовах / К.Є. Постоєнко // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. – 2015. – Т. 20. Вип. 2/1. – 2015. – С. 59.

15. Ринок тепличних овочів (07.03.2019) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/13190-rynok-teplychnykh-ovochiv.html>.

16. Рудь В.П. Інноваційна діяльність на овочевому ринку та її роль у забезпеченні продовольчої безпеки // Економіка і суспільство. – 2016. – Вип. № 7. – С. 138-145.

17. Свіжі овочі круглий рік: бізнес-план теплиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pro-consulting.ua/ua/pressroom/svezhie-ovoshi-kruglyj-god-biznes-plan-teplicy> 26/06/2019.

18. Сєвідова І.О. Стан, проблеми та перспективи розвитку овочівництва в Україні / І.О. Сєвідова, Л.О. Лещенко // Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – № 12. – С. 28-33.

19. Сєвідова І.О. Пріоритетні напрями реалізації експортоорієнтованої стратегії аграрними підприємствами / І.О. Сєвідова // Економіка та держава. – №2. – 2018. – С. 46-49.
20. Сидора В.В. Формування та розвиток маркетингу на ринку овочевої продукції / В.В. Сидора // Економіка та управління підприємствами. – 2017. – Вип. – № 4 (60). – С. 111-119.
21. Скачкова А.Ю. Зарубежный опыт по формированию и развитию организационно-экономического механизма хозяйствования тепличной организации / А.Ю. Скачкова // Международный научно-исследовательский журнал. – 2013. – № 10. 3 (17).– С. 25.
22. Статистичний щорічник «Рослинництво» за 2018 р. Державна служба статистики України/ під заг. кер. Ю. М. Остапчука. Київ, 2019. – 367 с.
23. Сучасне тепличне господарство 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://infoindustria.com.ua/suchasne-teplichne-gospodarstvo-2019>.
24. ТОП-5 виробників овочів в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agronews.ua/node/70831>.
25. Україну назвали одним із провідних виробників овочів і фруктів у Європі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2872649-ukrainu-nazvali-odnim-iz-providnih-virobnikiv-ovociv-i-fruktiv-u-evropi.html>.
26. Філімонов Ю.Л. Сучасний стан овочівництва відкритого ґрунту / Ю.Л. Філімонов // Вісник ХНАУ Серія «Економіка АПК і природокористування». – 2012. – № 7. – С. 230-234.
27. Чазова І.Ю. Инновационный вектор развития отрасли овощеводства защищенного грунта / И.Ю. Чазова // Экономика сельского хозяйства России. – 2015. – № 2. – С. 39-45.
28. Чазова И.Ю. Факторы, влияющие на эффективность производства продукции овощеводства защищенного грунта / И.Ю. Чазова // Аграрная сфера в контексте российских модернизаций XVIII–XX веков: макро– и

микропроцессы / Ин-т истории и археологии Урал. отд-ния Рос. акад. наук. – Оренбург, 2010. – С. 601-605.

29. Чазова И.Ю. Функционирование и развитие агропродовольственного рынка / И.Ю. Чазова // Молочнохозяйственный вестник. – 2016. – № 3(23). – С. 117-127.

30. Чайка В.О. Стратегія розвитку овочівництва захищеного ґрунту в умовах асоціації з ЄС / В.О. Чайка // Економіка та управління. – К.: КНЕУ. 2015. – Вип. 27/1. – С. 72-76.

31. Bartol K. M. Management / K. M. Bartol, D. C. Martin. – New York: Mc Graw-Hill, Inc., 1991.

32. Boone J.A. & M.A. Dolman (Ed.) (2010). Duurzame Landbouw in Beeld 2010; Resultaten van de Nederlandse land- en tuinbouw op het gebied van People, Planet en Profit. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, WOt-rapport 105. [in Dutch]

33. European Union. Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://europa.eu/pol/fnanc/index_en.htm.

34. Filipiak T. Zmiany na rynku warzyw i w gospodarstwach warzywniczych w Polsce po integracji z Unią Europejską [Electronic resource] / T. Filipiak. – Warszawa: Wydawnictwo SGGW, 2014. – 184 s.

35. Gerritsen A.L., Stuiver, M. & Termeer, C.J.A.M. (2012). Knowledge governance for sustainable economic development: models for organising and enabling knowledge networks. Paper for the Expert Group Meeting on Knowledge Networking and Network Governance, Vienna, 18 September 2012, United Nation Industrial Development Organizations & the Leuven Centre for Global Governance.

36. Schiefer G. (Ed.). Proceedings of the 3rd International European Forum on System Dynamics and Innovation in Food Networks, organized by the International Center for Food Chain and Network Research, University of Bonn, Germany February 16-20, 2009, Innsbruck-Igls, Austria: pp. 17-24.

37. VROM (2004). Nationaal Milieubeleidsplan 4. The Hague. [in Dutch].